

egész középső medencéje egy dinasztíát uraljon, s a rabló ösztönű szomszéd államokat nagyhatalmi presztízsével veszélytelessé tegye. Nem lehet a bécsi politikát mindenben védenünk, de viszont a már történetivé vált tények elbírálásánál és az előttünk működött nemzedék politikai gondolkodásának megítélésénél nem szabad elfelednünk azt az igazságot, hogy a kiegyezés végteleen előnyöket biztosított a magyarság számára. A magyar öncélúság jogosultságát elismerve, ez öncélúság keresésének határát a magyarság legelőtehetőbb politikai feladata szabta meg: a monarchia dualisztikus alapon való megerősödésére, a belső rend és a külső presztízs biztosítására való törekvés. Milotay horizontja a végtelen, amely a nagy nemzeti eszmékben lakik, de politikai felfogása kiesik a történeti fejlődésből.

Amennyire ködösnek, határozatlan vonalúnak tetszik Milotaynak a magyarság külső öncélúságára vonatkozó felfogása, épp annyira igazolták a tények mindazt, amit a belső öncélúság megmentésének érdekében elmond. Az egész könyv a magyar lélek, a magyar faj erőinek elikkadása feletti kétségbeesett jajkiáltás, amelyre ma már minden jóérzésű ember felfogása rezonál Magyarországon határain belül. Ezt az eszmét Milotay dolgozta ki száz változatban, az ő művészi meglátása és agitativ energiája cizellálta ki finman, ő dobta bele először, mint égető problémák agitációs anyagát, a magyar közvéleménybe, s ezzel bizonyos fokig megszabta azokat a területeket, amelyek a keresztény és nemzeti szellem jegyében újjáépítésre szorulnak. Más azonban nincsen a könyvében, mint a tények megállapítása. De a fejlődés bizonyos törvények szerint halad, s arra már hiába várunk tőle választ, hogy a helytelennek felismert fejlődést hogyan kell helyes irányba terelni. A remekbe írt cikkeket olvasva nehéz megszabadulnunk attól a kérdéstől, amelyre egyik nagynevű államférfiunk pár évvel ezelőtt megjelent emlékiratának olvasásakor is hiába vártuk a feleletet: miért volt rajtunk az az átok, hogy azok, akik a gondolat és az érzés erejével felismerték a magyarság testét bomlasztó folyama-

tot, akiknek elég hangos és eléggé szuggesztív volt a szavuk a nemzet lelkiismeretének felébresztésére, azok nem tudták a gyógyulás eszközeit megjelölni. Milotay hangja prófétai erővel hat, de ha olvasó azt kérdi: uram, mit tegyek? néhány általános meghatározáson kívül (öncélúság, keresztény nemzetiség, gazdasági és irodalmi téren keresztény szervezkedés) pozitív választ nem nyer.

Nemzedékek multán úgy ítélik majd meg ezt a könyvet, mint egy meghatón szép, művészi emberi dokumentumot, egy nacionalista lélek feljajdulását a nemzetközi gondolatok importálásának korában, de a jövő történészek hiába keresik benne a történetpolitikai mélységet s a szabatosan megfogalmazott építő gondolatot. *Uk.*

Földi Mihály: Mámorosak. Amint leteszi az ember ezt a túlfűtött erejű regényt, alig tud szabadulni attól a gondolattól, hogy ne hozza kapcsolatba két másik regénnyel. Az egyik a magyar közönség előtt is eléggé ismert Thomas Mann-regény, a *Buddenbrooks*, a másik pedig Lucien Fabre-nak az 1923-i *Goncourt-díjjal* kitüntetett *Rabevel-je*. Amarra emlékeztet a három nemzedék felvonulata, emez meg talán, mint a francia irodalom egyik „energia-regénye”, mintául is szolgált az alakok megrajzolásában, másrészt pedig az elmondás módjában.

Apa, fiú és unoka éli át a regény mendanivalóját s a vezérmotívum a féktelen élni akarás. Az apában ez inkább ösztönös és tudattalan, valami nyers kiélése feltörő, de még bizonytalan célú erőnek, durván és tekintet nélkül. Célja a vagyonszerzés és a nő, mindkettő önmagáért. A fiút nevelése már más légkörbe emelte, a nagyváros forró és színes élete új célokat mutat meg neki s nála az apától öröklött ősergia tudatosodik. A vagyon, a szerelmi élet poharának fenéig való kiürítése, az eszeveszett rohanás a nő után már nemcsak cél, hanem egy elképzelt felsőbbrendű élet eléréséhez vezető eszköz is. Természetes, hogy reá sújt le legérzékenyebben az élet pórrölye, mikor egyszer, a mámor hajnalán, belátja, hogy az a cél, melyet legreálisabbnak vélt látni, teljesen

képzeletbeli volt. A feszülő élet-energia nem teremtett, nem tette valóban befejezetté az életet, hanem tulajdonosát rombolta szét. A fiú tragédiáját látjuk a legteljesebbnek, ő áll a regény gyújtópontjában s mikor ezt a tragédiát át akarjuk érezni, az apáé csupán mint megokoló előzmény áll előttünk. Az unokában már csak pislákol ez a gyenlónélküli életkívánás, az elődök cselekvő energiájából benne nincs meg más, csak a bizonytalan és sokszor visszadöbbenő vágy, ez is csak az emberi élet egyetlen mozzanatában a szerelemben. A vigyorgó céltalanság, mely a fiú kezébe egyetlen megoldásként vértül is a fegyvert adta, az unoka életének már állandó jegye s a két generáció folyton táguló élete a harmadikban újra visszahúzódik önmagába.

A három élet együttes tragédiája így teljesnek látszik s megírójának elkérzésében bizonyára az is, de az olvasó, meggyőződésünk/szerint, ebből vajmi keveset érezhet. Sok egyformán telített erős szín felvontatásakor, éppren mert mindegyiket külön érezzük, mindig a legutóbb látottat tartjuk legerősebbnek és legjellemzőbbnek s így harmónikus benyomás nem marad hátra. Így vagyunk ezzel a regénnyel is. A főtéma variációi mind egyforma erejűek s ugyanabban hangnemből vannak írva és ezt a — ha szabad kifejezést használunk — túlfeszült egyhangúságot csak a regény végén hirtelen bekövetkező elhalkulás szakasztja félbe. A három nemzedék pantragizmusának írói látása ellen nem eshet kifogás, de a harmónia hiánya megfoszt bennünket attól, hogy a kivitelenben mi is ugyanazt az egységet lássuk, amelyet az író akart láttatni velünk. Figyelmünk és érdeklődésünk a részletekre fordul, részletbenyomások maradnak meg bennünk s mikor letesszük a könyvet, csak jelenetek vannak előttünk, melyek néha megkapnak, néha felháborítanak, néha pedig már úntatnak is. Ebben a regényben mindenki: regényhősök, író, olvasó egyaránt, egyes pillanatokra használja fel erejét s a művészi ökonómia, melynek a külön életet élő részleteket kellene szerves egységbe foglalnia, nem tud elhatározó uralomra jutni.

Kerecsényi Dezső.

Torday Emil: Afrikai emlékek. Torday Emilnek, Angliában élő hazánkfiának első munkáját, „Bolyongások Afrikában” címűt, már ismertettük folyóiratunkban. 1907-ben megindult expedíciósorozatának gyűjtötte össze a könyveiben felhalmozott anyagot. Szeretet hatja át minden sorát, mert Torday a nagy utazók lekiismeretességével, odaadásával, de egyúttal tisztánlátással, elfogulatlansággal vágott neki Afrika rengetegeinek. Ahol katonai expedíciók nem boldogultak, sőt feldúlták a néger törzsek és fehérek békéjét, ott Torday harmadmagával, megidegen teherhordóival békével járt. Talán már itt átjárta lelkét az a nagy, mindent átfogó, megbocsátó szeretet, amelynek lelkes apostola volt minden útján, egész életében. Ez irányította a „vadakkal” szemben, ez vezette tollát a feljegyzések gyűjtésében és ez adta vele nekünk azt az értékes kultúrkincset, hogy mi is megismerjük végre a „sötét Afrikát”.

Mily kedves az afrikai zónázó potyautas, a rabszolgaélet ecsetelése, a keresztény vallást felvett négerek furesa ferde felfogása a jóról, rosszról, egyházalapításuk stb. Torday nem titkolja, hogy csakugyan vannak még emberevők a Kongó vidékén és pedig nem ám bent az erdők mélyén, amerre a fehér ember meg sem fordul, hanem az európai telepek közvetlen szomszédságában. A gyanútlan utazó hiába kérdezősködik ebben az irányban, letagadják. Torday véletlenségből jött rá, hogy az őt szállító evezőselegények is szeretik az emberhúst. Hiábavalók a bírósági tárgyalások, mihelyt a fehérek elé kerülnek, minden fekete védelmére kel a maga törzsbelijének. Torday ennek okát nem az új rendszert képviselő idegenek iránt érzett különös ellenszenvben keresi. A meghalni nem akaró faj vérső erőfeszítése ez meggyökeresedett hagyományaiért.

Ezek a „vad” népek készséggel áldozták fel magukat a maguk elé tűzött eszméért: az idegen betelodók elleni teljes szolidaritásért. Nagy lehetőségek feltételei rejlenek ebben az eszmében. Hogy polgári feladataiknak kiváltképpen megfelelő állampolgárokká legyenek, az mindössze azon fordul meg, hogy új és